RAVON

schubben & slijm

RAVON nieuwsbrief voor en door vrijwilligers | nummer 7 | april 2011

Resultaten Verspreidingsonderzoek amfibieën en reptielen

Eeuwenoude determinaties

Russische rattenslangen

Stekelige kwesties: donderpadden

colofon

Schubben & Slijm is de nieuwsbrief van Stichting RAVON en wordt uitgegeven door de vier grote vrijwilligersprojecten: Meetnet Amfibieën, Meetnet Reptielen, Verspreidingsonderzoek Reptielen en Amfibieën en Verspreidingsonderzoek Vissen. Schubben & Slijm wordt 4 keer per jaar verspreid aan alle waarnemers en monitoorders van RAVON.

ISSN (print): 1878-8343
ISSN (digitaal): 1878-8351

Stichting RAVON
Postbus 1413
6501 BK Nijmegen
www.ravon.nl
Adreswijzigingen kunt u doorgeven aan kantoor@ravon.nl

Foto omslag:
Heikikker (Foto: Jelger Herder)

Redactie
Edo Goverse (Meetnet Amfibieën)
Ingo Janssen (Meetnet Reptielen)
Jan Kranenbarg & Richard Struijk (VO Vissen)
Jelger Herder (VO Reptielen en Amfibieën)
Kris Joosten
Kopij kunt u sturen naar k.joosten@ravon.nl

Aan deze nieuwsbrief werkten verder mee
Albert-Erik de Winter
Annemarie van Diepenbeek
Arnold van Rijsewijk
Edo van Uchelen
Frank Spikmans
Fred Schenk
Ilco van Woesem
Mark Klerks
Matthijs de Vos
Peter van Wieringen
Piet Kalkman
Popko P. van der Molen
Raymond Creemers
Stephan Huijgens

Vormgeving - layout:
Pleun van der Linde
Ten Brink - Cross Media Solutions

Druk:
Ten Brink

MIX
Papier van verantwoorde herkomst
FSC® C019440

Deze nieuwsbrief is mede mogelijk gemaakt door:
Centraal Bureau voor de Statistiek, Gegevensautoriteit Natuur, Universiteit van Amsterdam, RAVON

inhoud

3 Redactioneel

4 Een zéér exclusieve én eeuwenoude determinatie

5 De levendbarende hagedis in de Loonse en Drunense Duinen

8 De ruïnehagedissen komen eraan!

9 Boomkikker tussen de garnalen

10 Gulzige kokerjuffers

10 Kamsalamanders in een stuifzandpoel

12 Richting de finish
Stand van zaken van het verspreidingsonderzoek reptielen en amfibieën 2010

16 RAVON Ringslangenwerkgroep Houten stelt zich voor

17 Donderpadden in Oude IJssel, een stekelige kwestie

18 Een duikertje vol...

19 Opmerkelijke grote modderkruiper-vangst in Oost Groningen

20 Maak van je tuin een tuinreservaat

20 Waterschap geeft een ferme 'Groene Handdruk' aan RAVON

21 Aandacht voor exoten: Russische rattenslang

22 Aankondiging RAVON hemelvaartkamp 201

22 Activiteitenoverzicht

23 Contactpersonen

24 In the spotlight; Meetnet aantalsmonitoring beek- en poldervissen

redactioneel

4

12

18

21

Vroeger, voor mij is dat begin jaren tachtig, waren er nog geen computers. Vrijwilligers hielden hun gegevens bij in notitieboekjes en stuurden deze aan het eind van het jaar naar overkoepelende organisaties of verenigingen. Veel gegevens kwamen nooit verder dan notitieboekjes en van een landelijke organisatie was nog geen sprake. Ik herinner me nog dat wij thuis, ik zal een jaar of zeven zijn geweest, onze eerste computer kregen. Ik speelde DOS spelletjes als kat en muis en dieptebommen op een CGA scherm zonder kleuren. Wat ik toen niet kon vermoeden is de belangrijke rol die computers tegenwoordig spelen. Elke paar jaar werd de dan weer reeds verouderde computer vervangen door een nieuwer model. Kleurenscherm, harde schijven van wel 40 megabyte en een kleinere floppy drive, de techniek schoot vooruit!

In de jaren negentig kregen we internet thuis. Opnieuw een revolutie. Via het internet kon je snel en gemakkelijk mensen bereiken per e-mail en via de eerste chatprogramma's zoals ICQ kon je mensen met gelijkgestemde hobby's vinden en vervolgens contact leggen. Persoonlijke websites en websites van organisaties begonnen langzamerhand het internet te vullen. De eerste websites hadden weinig functionaliteit en interactiviteit en waren er enkel op gericht om informatie te verstrekken.

In 2006 kwam bij RAVON een ommekeer. De oude website werd vervangen door een nieuwe interactieve website waarop vrijwilligers als gebruiker ook een bijdrage konden leveren. Er kwam een forum waarop gediscussieerd kan worden en een fotoalbum waarin gebruikers foto's kunnen delen. Het aantal geregistreerde gebruikers is inmiddels gegroeid naar bijna duizend en het aantal unieke bezoekers naar ruim 500 per dag. De achterban van RAVON groeit sterk en RAVON is beter georganiseerd dan ooit tevoren. De website bereikt ook een nieuwe doelgroep: veel jongeren weten de website te vinden. Afgelopen jaar heeft de website in totaal 139.753 unieke bezoekers getrokken uit maar liefst 127 landen. RAVON staat op de kaart!

Waar vroeger gegevens op waarnemingkaartjes, via Spot-bestanden of Excel binnenkwamen wordt tegenwoordig het grootste deel doorgegeven via de online invoerportals Telmee.nl en Waarneming.nl. Ook deze portals blijven zich doorontwikkelen en worden steeds geavanceerder. Zo zal het komend jaar mogelijk worden om de gegevens voor het Meetnet Reptielen en Vissen via Telmee door te geven. Het Meetnet Amfibieën zal later volgen.

Hier blijft het echter niet bij, zoals met bijna alle techniek is deze alweer verouderd zodra je het hebt aangeschaft. RAVON probeert zo goed mogelijk mee te gaan met deze ontwikkelingen. Google Earth is bijvoorbeeld al bijna niet meer weg te denken als toepassing op het internet. Met enige trots kan ik melden dat onze programmeur Google Earth heeft weten te koppelen aan de kaartjes van het verspreidingsonderzoek. Van de aangeklikte hokken krijg je nu via Google Earth luchtfoto's te zien. Je kunt daardoor snel zien waar binnen het 10x10 km-hok de meest kansrijke plaatsen liggen. Als er een weg in de buurt ligt kun je zelfs nog een stap verder gaan en Google "Streetview" gebruiken. Via deze module kun je vanaf een weg 360 graden in de rondte kijken. Meer over de vernieuwde module lees je verderop in deze nieuwsbrief. Al deze ontwikkelingen waren vroeger niet voor te stellen. Ik ben dan ook benieuwd wat de toekomst zal brengen, maar ben er zeker van dat RAVON mee zal doen!

Tot slot: mocht je op de hoogte willen blijven van alle ontwikkelingen en nieuws rondom RAVON, dan kan dat tegenwoordig ook via Twitter - http://twitter.com/StichtingRAVON

follow us on twitter

Jelger Herder

Bent u in het bezit van een door RAVON afgegeven ontheffing op de Flora- en faunawet voor beschermde reptielen, amfibieën en vissen met een geldigheid t/m 1 april 2011, kijk dan vanaf begin april 2011 op www.ravon.nl/ontheffing voor het aanvragen van een nieuwe ontheffing.

Een zéér exclusieve én eeuwenoude determinatie

Zoals de meesten wel weten heeft RAVON naast haar vestiging in de Natuurplaza ook nog een dependance aan het Zoologisch Museum Amsterdam (ZMA, nu onderdeel van NCB Naturalis) waar van oudsher de Werkgroep Monitoring is gehuisvest. Zo nu en dan worden we gevraagd onze expertise in te zetten voor echt museumwerk, vaak leuke en niet alledaagse determinatieklussen.

Meterhoog tafelstuk

De naam Wenzel Jamnitzer zal de meeste lezers van schubben & slijm niets zeggen, niet vreemd want Wenzel Jamnitzer was een Duitse edelsmid (een hele beroemde) uit Neurenberg die leefde in de 16de eeuw. Hij werkte in opdracht van Habsburgse keizers als Karel V, Ferdinand I, Maximiliaan I en Rudolf II. Veel van zijn kunstwerken zijn waarschijnlijk omgesmolten tijdens de Dertigjarige Oorlog maar het toeval wil dat het Rijksmuseum te Amsterdam een van zijn bekendste werken in bezit heeft: de zogenaamde Merkelscher Tafelaufsatz, een meterhoog tafelstuk van verguld en geëmailleerd zilver. Dit stuk kenmerkt zich door de vele naar de natuur afgegoten ornamenten: sprinkhanen, kreeften, wantsen, planten en.....slangen en hagedissen! Momenteel wordt dit meesterwerk gerestaureerd want de tijd heeft zijn sporen nagelaten. Omdat de afgietsels levensecht zijn, zijn verschillende specialisten van het Zoologisch Museum Amsterdam benaderd voor determinatie.

Levensechte juvenielen

Op het stuk bevinden zich afbeeldingen van juveniele hagedisjes en slangetjes. Omdat de afgietsels veel details tonen bleek het goed mogelijk deze te determineren.
De slangetjes zijn ringslangen (*Natrix natrix*), goed herkenbaar aan de 'ring' maar ook aan de geblokte buiktekening.

De hagedisjes bleken wat moeilijker te determineren maar konden toch gedetermineerd worden als zijnde levendbarende hagedis (*Zootoca vivipara*). De evengrootte schubben op de rug en de donkere streep over het midden van de rug sluiten de zandhagedis uit.

Voor de hand liggende soorten

Beide soorten lijken bij nader inzien de meest voor de hand liggende soorten. Juvenielen van de ringslang zijn eenvoudig te verzamelen rondom hun geboorteplek (mestvaalt, broeihopen etcetera). Daarnaast deelt de ringslang zijn leefgebied vaak met de mens. Ook de levendbarende hagedis schuwt de aanwezigheid van de mens niet en komt vaak voor in dezelfde habitats als de ringslang. Na de geboorte zijn juvenielen van de levendbarende hagedis vaak samen zonnend aan te treffen en derhalve makkelijk te vangen. Het is goed mogelijk dat Jamnitzer hiervoor enkele plaatselijke belhamels heeft opgetrommeld, die weten immers goed waar deze beesten te vinden zijn in de directe omgeving, dat is tegenwoordig zo en zal vroeger niet anders zijn geweest.

(Foto's: Rijksmuseum, Afdeling Metaalrestauratie)

Duits historisch verspreidingsonderzoek in Nederlands Museum

Met deze determinatie voorzien we onze Duitse collega's van enkele zeer oude verspreidingsdata. Dankzij de Merkelscher Tafelaufsatz weten we nu dat in de 16de eeuw rondom Neurenberg de ringslang en de levendbarende hagedis voorkwamen. Beide soorten komen daar tegenwoordig trouwens nog steeds voor. Helaas kunnen we de waarnemingen niet opslaan in Telmee, daar worden géén waarnemingen van voor 1700 geaccepteerd!

Ingo Janssen

De levendbarende hagedis in de Loonse en Drunense Duinen

Binnen het Nationaal park de Loonse en Drunense Duinen liggen drie trajecten van het Meetnet Reptielen. Deze routes bestaan al jaren. Na communicatie met de beheerders bleek dat er ondanks deze trajectmetingen relatief weinig bekend was over de actuele status en verspreiding van de levendbarende hagedis *(Zootoca vivipara)*. Ook was er een dringende behoefte aan meer gegevens vanwege aankomende werkzaamheden. Sinds drie jaar onderneem ik, naast een meetnetroute, een poging om de verspreiding van de soort in kaart te brengen en zodoende bij te dragen aan een beter beheer en bescherming van deze soort.

Het gebied de Loonse en Drunense Duinen

Het Nationaal Park de Loonse en Drunense Duinen (3500 ha) is gesitueerd in Midden Brabant. Het gebied is bij de meeste natuurliefhebbers vooral bekend om zijn stuifzanden en is het grootste levende stuifzandgebied van West-Europa. De vele bezoekers die jaarlijks het gebied bezoeken noemen het dan ook vaak de Nederlandse Sahara. Toch omvat het Nationaal Park en tevens Natura 2000 gebied veel meer habitattypen dan stuifzand: dicht gesloten bos, groene weilanden, versnipperde droge heideterreinen, vergraste terreinen, vennen en zuidelijk van de Loonse en Drunense Duinen zelfs het moerasachtige gebied “De Brand” welke ook tot het Nationaal park behoort. Het grootse deel van het gebied is eigendom van Natuurmonumenten.

Verspreiding binnen het Nationaal Park

Op het oog lijkt binnen het Nationaal Park voldoende geschikt habitat aanwezig. Toch worden hagedissen maar mondjesmaat

Levendbarende hagedis; de enige waarneming op het zand (Foto: Mark Klerks)

gevonden. Wat betreft het stuifzand kan dit komen door snel veranderende omstandigheden, er zijn hier behoorlijke temperatuursverschillen mogelijk. Volgens de website van natuurmonumenten wel tot 50 graden. Ook van andere stuifzandgebieden, zoals het Hulshorsterzand, zijn dergelijke temperatuurschommelingen bekend (zie RAVON 33). Deze grote temperatuurverschillen hebben uiteraard effect op het gedrag van hagedissen én de trefkans. Volgens de literatuur

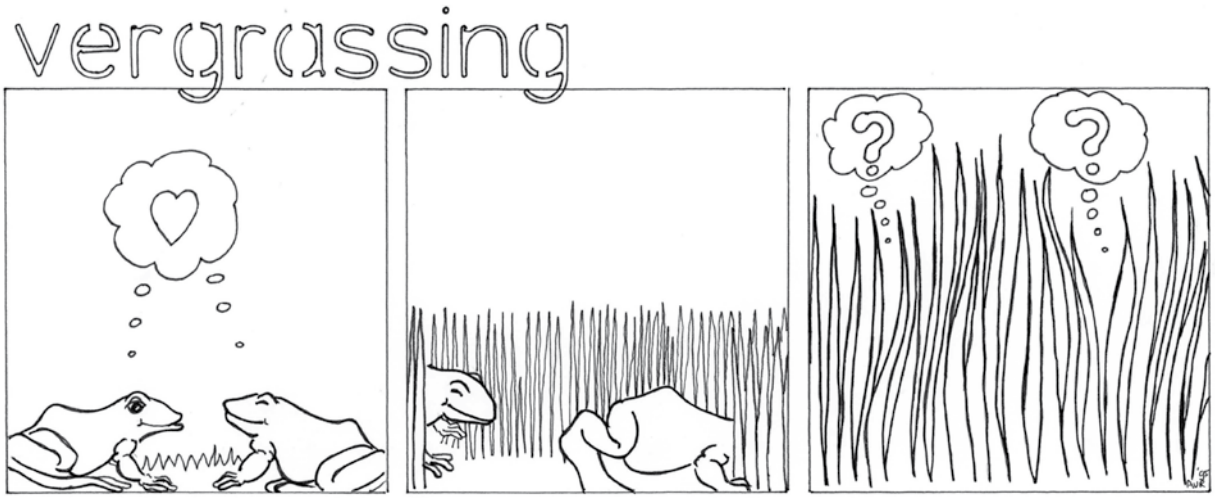

Cartoon: Arnold van Rijsewijk

Klein stukje heide voor (links) en na (rechts) uitvoering herstelwerkzaamheden

Loonse en Drunense Duinen (Foto's: Mark Klerks)

past de levendbarende hagedis zijn gedrag daar op aan en zijn in drogere, warme omgevingen minder actief en produceren tevens minder jongen. Aanwezigheid kan soms pas na enkele bezoeken worden aangetoond, soms zelfs pas na jaren.
Gezien de landelijke neerwaartse trend is het aannemelijk dat dit ook voor de hagedissen in de Loonse en Drunense Duinen geldt. Toch durf ik wel te beweren dat de hagedis verspreidt, maar wel zeer geclusterd, voorkomt en gebruik maakt van verschillende biotopen. Mijn idee is dat de verspreiding zeker niet toevallig is en dat dit de soort kwetsbaar maakt. Opmerkelijk binnen dit kader is dat enkele goede (deel)populaties voorkomen op terreinen die ook al zichtbaar waren op een oude luchtfoto uit 1955. Mogelijk zijn dit ook de gebieden die het beste vocht vasthouden. Een locatie gelegen in het centrale stuifzand waar de soort nu nog voorkomt stond tot 20 jaar geleden periodiek onder water. Ik herinner me uit mijn jeugd (30 jaar geleden) dat een kind hier salamanders aan het vangen was. Zover ik weet was hij niet succesvol omdat ze te snel waren. Nu weet ik dat het hagedissen zijn geweest. Er zijn nog enkele kleine (drink)poeltjes te vinden maar daar die zijn te klein om de levendbarende hagedis op grotere schaal te laten profiteren. Of er in die vochtige periode een grotere populatie aanwezig was is mij niet bekend, maar dit lijkt aannemelijk. Vochtigheid zou een verklaring kunnen zijn voor het ontbreken van de soort in op het oog geschikte habitats. Verdroging is zeker een van de problemen binnen het gebied en landelijk een belangrijke bedreiging voor de levendbarende hagedis.
De bezoekersdruk van toeristen zal ook zeker meespelen in de vorm van verstoring. Toch worden dieren zelfs waargenomen op druk bezochte plaatsen binnen de duinen. Ook buiten het stuifzand en heideterreinen zijn er meerdere locaties waar de soort nog voorkomt. Een locatie betreft een gebied dat ongeveer 10 jaar geleden is getroffen door een bosbrand. Dit gebied lijkt zich behoorlijk te herstellen. Veel bomen zijn destijds gesneuveld maar de resten liggen er nog. Het gebied is inmiddels behoorlijk vergrast. Recent heb ik hier de levendbarende hagedis aangetroffen, zowel adult als juveniel. Tot op heden wordt het gebied ondanks eerdere plannen niet begraasd.
De soort wordt aangetroffen in verschillende gebiedstypen: o.a op droge heidevelden, bosranden, op voormalige akkers, overgangszones van stuifzand en heidevelden. Soms ook op stuifzandheuvels waarop enkele bomen, gras (zoals buntgras en zandzegge) en mosvegetatie groeit. Tot nu toe is er slechts één dier aangetroffen midden op een stuifzandpad tussen de heide. Dit betrof een waarneming in het vroege voorjaar en het dier was niet erg actief. Sporen in het zand wijzen wel op activiteit in het zand maar meestal keert dat spoor snel terug naar de vegetatie en bedraagt slechts enkele meters. De aanwezigheid van zandsporen is wel een goede indicatie om later aanwezigheid aan te tonen.

Herstelwerkzaamheden Stuifzand

De komende jaren heeft natuurmonumenten een groot aantal projecten in de planning staan die het stuifzand weer moet gaan activeren. Zo is er dit jaar door Natuurmonumenten gestart met een door de EU(LIFE+), LNV en provincie Noord-Brabant gesubsidieerd project (Sand dynamics in inland dunes) om het verdwijnende stuifzand weer te vergroten. De levendbarende hagedis is een van de aandachtssoorten die van deze werkzaamheden zou moeten kunnen profiteren. Dat lijkt haast paradoxaal t.o.v. de ingrepen in het landschap. In de periode tot

Levendbarende hagedis (Foto: Mark Klerks)

2014 worden o.a. gefaseerd bomen verwijderd van heideterreinen en vinden er plagwerkzaamheden plaats om het oppervlak aan stuifzand te vergroten. Om vergrassing tegen te gaan wordt er, nu nog periodiek, begraasd met een schaapskudde.
Deze geplande werkzaamheden raken de leefgebieden van de hagedissen. Het stuifzand is op zichzelf staand ongeschikt leefgebied. Overgangszones tussen het stuifzand en heide zijn voor hagedissen wel potentieel interessante gebieden. Het zijn juist deze overgangszones die binnen het kader van het project vallen om het zandverstuiven weer te activeren. Wat de werkzaamheden gaan doen met de huidige populatie is moeilijk in te schatten Het zal zeker niet alleen negatief zijn voor de soort, er ontstaan ook kansen. Opmerkingen rondom soortbescherming en herpetofauna specifiek worden altijd door de beheerder serieus genomen en gewaardeerd.
Enkele waarnemingen uit 2008 hebben het project nog positief voor de hagedis kunnen beïnvloeden en zijn op het laatste moment betrokken binnen het LIFE+ projectplan stuifzandherstel. De levenbarende hagedis heeft zeker en gelukkig de aandacht maar bevind zich soms in een lastige spagaat met andere natuurwaarden en toerisme. Goede locaties worden, waar mogelijk, ontzien binnen de toekomstige projecten. Voorafgaand aan het stuifzandherstelplan hebben ook werkzaamheden door Natuurmonumenten plaatsgevonden die op de langere termijn een positief effect moeten hebben op de populatie. Zo is er in 2008 een doorgang gekapt met als doel een aantal versnipperde heidevelden met elkaar te verbinden en uitwisseling van verschillende deelpopulaties te verbeteren. Ook wordt er dood hout aangevoerd op en langs heideterreinen en houtstapels gemaakt. Gekapte bomen blijven soms liggen en geven de hagedis voldoende schuil- en zonplaatsen. Een aardige waarneming was het vinden van een hagedis in de takken van recent gekapte bomen.

Werkzaamheden zijn lastig uit te leggen (Foto: Mark Klerks)

Conclusie

Ondanks de enorme bezoekersaantallen bleek relatief weinig bekend over de verspreiding van de levendbarende hagedis. Door actief in te zetten op één soort is er een behoorlijk aantal waarnemingen verzameld waardoor de verspreiding binnen het Nationaal Park De Loonse en Drunense Duinen beter in kaart kon worden gebracht. Mijn conclusie is dan ook dat een soortgerichte inventarisatie direct bruikbare informatie oplevert en bijdraagt aan de bescherming van de levendbarende hagedis.

Dankwoord

Mijn vrouw Danielle Klerks, De beheerders van Natuurmonumenten Leo de Bruin, Hemmo Dekker en Lex Quirrel; Richard Struijk voor het zetje richting inheemse herpetofauna en verder alle vrienden die mee het veld in geweest zijn. Dank daarvoor.

Mark Klerks

De ruïnehagedissen komen eraan!

De Nederlandse herpetofauna wordt alsmaar rijker aan soorten. Nadat uit de Limburgse Herpetoatlas was gebleken dat de groene Pad *(Bufo viridis)* en de springkikker *(Rana dalmatina)* zich met natuurlijke populaties op slechts enkele kilometers van de Nederlandse grens bevinden, bleek uit de Drentse atlas dat zowel de springkikker als de Russische rattenslang *(Elaphe schrenkii)* zich hier al met flinke populaties hebben gevestigd. Dat niet iedereen (zeker binnen RAVON) van deze 'verrijking' gediend is moge duidelijk zijn, getuige het verdelgingsplan dat de Amerikaanse brulkikker (*Rana calesbeiana*) in Limburg ten deel valt! Als exoot kan je in ons kikkerlandje maar beter 'low profile' blijven.

Er wordt heel wat afgesleept en illegaal geïntroduceerd met gebiedsvreemde herpetofauna. Vooral stedelijk gebied (tuinvijvers!) en de duinen zijn hierbij oververtegenwoordigd. Denk dan bijvoorbeeld aan boomkikkers op Schouwen, Terschelling of de Amsterdamse Waterleidingduinen, muurhagedissen in Utrecht, vroedmeesterpadden in Utrecht, Amsterdam, Den Haag en Haarlem, hazelwormen in Zuid Kennemerland, sierschildpadden *(Trachemys scripta)* in de Randstad en rond Brabantse en Gelderse steden, maar ook vinpootsalamanders in Drenthe en Italiaanse kamsalamanders *(Triturus carnifex)* op de Veluwe.

Opvallend aspect is de Mediterrane oorsprong van veel in Nederland opduikende dieren. Dit hangt bij de herpetofauna (helaas!) niet samen met het broeikaseffect en dus uit het zuiden oprukkende soorten, zoals bijvoorbeeld al wel is vastgesteld bij de planten (bijenorchis, zeevenkel, Frans walstro), geleedpotigen (wespspin, spoorkrekel) en vogels (graszanger, bijeneter). Nee, bij de amfibieën en reptielen hangt het vooral samen met onze favoriete vakantiebestemmingen rond de Middellandse Zee. In het geval van de Italiaanse kamsalamanders op de Veluwe spreekt de herkomst nog voor zich maar de boomkikkers op Schouwen bleken uit Kroatië afkomstig. Die van Terschelling bleken zelfs Italiaanse boomkikkers *(Hyla intermedia)*. Vroedmeesterpadjes in de Amsterdamse dierentuin Artis zijn Frans van origine en de muurhagedissen uit de Utrechtse Uithof hoogstwaarschijnlijk wederom Italiaans. Een bont internationaal gezelschap dus! Al hoewel ik een broertje dood heb aan dit gesol met dieren zijn er zo nu en dan van die introducties die ik wel weet te waarderen!

Op 17 november vorig jaar werd ik gebeld door een dame uit Grollo. Zij vroeg me wat te doen met een salamander die een buurvrouw in haar bed (!) had aangetroffen. In de veronderstelling dat het een diertje betrof dat had besloten de kou buiten in te ruilen voor de warme klamme lappen binnen, raadde ik haar aan het diertje buiten onder een flinke bult blad te zetten zodat het daar zou kunnen overwinteren of dieper weg kruipen. Tien minuten later belt de dame terug, ze dacht dat het bij nader inzien niet om een salamander ging, maar om een hagedis! En ja, een hagedis in je bed aantreffen vind ik weer van een andere orde, wat doe je daar nu mee?! Ze was aan de hand van een gidsje zelfs aan het determineren geslagen, en

Ruïnehagedis in Grollo (Foto: onbekend)

kwam gezien de felle groene kleur op de kop en nek uit bij de zandhagedis. Nu was mijn nieuwsgierigheid echt gewekt, de zandhagedis komt voor zover bekend niet voor bij Grollo en zijn bovendien in november niet meer fel groen van kleur. Misschien een wat groen gekleurde levendbarende hagedis? Dus verzocht ik haar om wat foto's van het beestje te maken en die per e-mail op te sturen zodat ik kon zien wat voor soort het was. De foto's kwamen binnen en… vrouwtje ruïnehagedis *(Podarcis sicula campestris)*! Het algemeenste reptiel van het Italiaanse schiereiland. Geen twijfel mogelijk. Meteen teruggebeld met het advies eens in de buurt rond te vragen of er bij iemand uit een terrarium een hagedis was ontsnapt. Een paar uur later belt ze terug, de herkomst is achterhaald.

In augustus waren buurtgenoten van vakantie in Italië thuis gekomen en bij het uitvouwen van de tent, om deze schoon te maken, sprong er een hagedis tevoorschijn! Als verstekeling meegelift in een ingerolde tent dus. Hup, naar buiten toe, maandenlang talloze buurtkatten en dergelijke ontweken en met het kouder worden van de dagen de warmte binnen maar ergens opgezocht . Het bleek hier voor het ontheemde beestje bepaald geen Toscane! Repatriëring zat er niet in, dus heeft een liefhebber die Europese hagedissen verzorgt en kweekt zich erover ontfermt.

Jonge ruïnehagedis in Arnhem (Foto: Lydia Titzing)

Een week later werd ik via via getipt over een hagedis die tevoorschijn sprong bij het snijden van een in folie verpakte broccoli-stronk uit de supermarkt! Dat de dame die deze ontdekking deed zich rot schrok, laat zich makkelijk raden. Oorsprong van deze broccoli, jawel, Italië. Een berichtje over dit voorval verscheen woensdag 1 december op www.natuurbericht.nl onder de titel 'Pasta con broccoli e Lacertola'. Hier is het diertje foutief gedetermineerd als Westelijke smaragdhagedis *(Lacerta bilineata)*, gezien de foto betreft het ook hier een ruïnehagedis! De toekomst van dit exemplaar is ongewis, het is in de tuin vrij gelaten, waar het weg kroop tussen de bielzen. Koning winter viel kort daarna onverbiddelijk in. Afwachten dus of het diertje zich straks in de voorjaarszon op de warme bielzen komt koesteren...

Geruchten over mee liftende reptielen en amfibieën zijn er al langer. Erg bijzonder dus dat er in één maand tijd twee goed gedocumenteerde gevallen opduiken! Zijn ruïnehagedissen van zins ons koude kikkerlandje te koloniseren? Ze schuwen overduidelijk geen middelen om hier terecht te komen, zoveel is zeker! Na alle negatieve berichtgeving eindelijk eens een leuke anekdote omtrent, voor onze inheemse soorten voorlopig ongevaarlijke, introducties!

Stephan Huijgens

Boomkikker tussen de garnalen

'Op de visafslag in Breskens is tussen de garnalen een Mediterrane boomkikker (Hyla meridionalis) aangetroffen. De boomkikker is meegelift met een van de garnalentransporten uit Marokko, waar onze Hollandse garnalen worden gepeld. Dankzij de koeling in de vrachtauto heeft de kikker Nederland levend bereikt'.
(Natuurbericht 5 september 2010)

Augustus en september zijn de maanden dat er relatief veel exotische amfibieën en reptielen in Nederland worden gemeld. Meestal zijn deze afkomstig uit de vakantielanden rond de Middellandse Zee en dat heeft alles te maken met de teruggekeerde vakantiegangers. Soms kan het echter ook op andere manieren en blijken dieren onbedoeld mee te reizen in vrachtwagens.
Zo werd op de visafslag in Breskens, tussen de garnalen, een mediterrane boomkikker aangetroffen *(Hyla meridionalis)*, een niet-inheemse soort. Deze boomkikker komt in Nederland niet voor maar wel rond de Middellandse Zee. De boomkikker bleek te zijn meegelift met een van de garnalentransporten van Klaas Puul uit Volendam. Onze Hollandse garnalen gaan ongepeld naar Marokko en komen netjes gepeld weer enkele dagen later terug. In Marokko is de boomkikker opgestapt voor een coole reis van meer dan 2000 kilometer naar Nederland. Omdat de boomkikker koudbloedig is kan hij eenvoudig enkele dagen overleven in een koelcel. De boomkikker werd gevonden door Johny de Burck en gedetermineerd door Fred Schenk.

Raymond Creemers

(Foto's: Fred Schenk)

Gulzige kokerjuffers

De volgende foto en tekst ontvingen we vorig voorjaar van Ilco van Woersem:
"Op de voormalige vliegbasis Soesterberg, in een diepe blusvijver met drijvend fonteinkruid, waren 's nachts op 27 maart 2010 niet tientallen, maar honderden kokerjuffers eitjes van het dril van de bruine kikker en gewone pad aan het opeten. In april en mei zwommen hier dan ook geen kikkervisjes of paddenlarfjes rond. Wel waren er nog steeds veel kleine watersalamanders aanwezig"
Dat eieren van amfibieën door velerlei dieren worden gegeten, is wel bekend, maar dit fenomeen op zo'n grote schaal hebben wij (redactie) niet eerder vernomen. Bram Koese van EIS (European Invertebrate Survey – Nederland) kende deze schaal ook nog niet, evenals zijn Vlaamse collega Koen Lock. Wel kon hij melden dat het waarschijnlijk om het genus *Phryganea* gaat.

(Foto: Ilco van Woesem)

Kamsalamanders in een stuifzandpoel

De kamsalamander komt in Midden-Brabant voor op een aantal locaties. Populaties in De Brand/Leemkuilen, De Baardwijkse Overlaat en Vughtse Hoeven zijn al jaren bekend. De populatie in De Brand (onderdeel van het Nationaal Park de Loonse en Drunense Duinen) wordt gezien als een kernpopulatie. De bossen en stuifzanden van de Loonse en Drunense Duinen zelf, zijn ongeschikt voor de kamsalamander, zo staat vermeld in het Natura 2000 gebiedsdocument.
Tijdens een inventarisatie in het oostelijk deel van de Loonse en Drunense Duinen trof ik op 24 juli 2010 onder een boomstronk een pas gemetamorfoseerde kamsalamander aan. De stronk bevond zich naast een kleine, ondiepe modderpoel, omgeven door stuifzand met daar omheen naaldbos. Deze poel was op dat moment nog maar enkele vierkante meters groot en erg ondiep. Qua grootte varieert deze poel afhankelijk van de neerslag en verdamping en valt soms droog, zoals in 2009 het geval was. Opvallend is de vrijwel volledige afwezigheid van (water) planten. De bodemstructuur bestaat voornamelijk uit stronken en een losse sliblaag. In de literatuur staan verwijzingen dat de kamsalamander de voorkeur geeft aan diepere stilstaande wateren met een goed ontwikkelde watervegetatie. Deze poel voldoet duidelijk niet aan dit profiel. Toch bleek de poel in relatie tot kamsalamanders waardevol.
Uit inventarisaties van reptielen en amfibieën, die ik voor Natuurmonumenten sinds enkele jaren uitvoer, wist ik al dat de kleine watersalamander voorkomt op en rond het stuifzand- en heidegebied. Zo had ik op deze locatie in voorgaande jaren gemetamorfoseerde kleine watersalamanders waargenomen en begin 2010 larven. In een andere poel, meer westelijk gelegen, heb ik ook adulte kleine watersalamanders waargenomen. Salamanders zijn blijkbaar in staat een poel te koloniseren te midden van een zandverstuiving. Iets wat waarschijnlijk onder vochtige weersomstandigheden is gebeurd. Zoals nu blijkt, geldt dit dus ook voor de kamsalamander. Een snelle inventarisatie

Poel te midden van een zandverstuiving met kamsalamander; een nieuwe vindplaats! (Foto: Mark Klerks)

leverde op 24 juli meerdere pas gemetamorfoseerde kamsalamanders op. Ook zag ik een grote kamsalamanderlarf zwemmen. Er had dus succesvolle voortplanting plaatsgevonden. Om meer inzicht te krijgen in de aantallen aanwezige larven ben ik met een bevriend waarnemer de volgende dag terug gegaan. Rondom de kleine modderpoel troffen we 23 juveniele dieren aan. In het water werden zonder veel moeite 20 larven van diverse afmeting gevangen. De meeste zaten dicht tegen het metamorfoseren aan. Ik heb wel eerder kamsalamanders waargenomen maar nooit dit soort aantallen. Opmerkelijk is dat een naastgelegen poel, omgeven door naaldbomen, geen enkele kamsalamanderlarf bevatte. Wel werden veel kleine watersalamanders en enorm veel bastaardkikkers (larven en adulten) gezien. Met behulp van een eenvoudig pH-setje is de zuurgraad voor beide poelen bepaald. Beide bleken niet zuur te zijn (pH>6).

Uit navraag bij RAVON bleek de waarneming ook nog eens een nieuw uurhok te zijn. Verspreidingkaarten in het rapport 'Kansen voor de kamsalamander' tonen ook geen waarnemingen in deze omgeving. Een interessant vraagstuk is of het hier een nieuwe populatie betreft of een relict. Beide opties zijn zeer goed mogelijk. Populaties vanuit de Brand, Leemkuilen, Baardwijkse Overlaat en Vughtse Hoeven liggen allemaal binnen een door de soort te overbruggen dispersieafstand.
Uit het gebied Hengstven zijn geen waarnemingen bekend maar het lijkt aannemelijk dat de soort hier voorkomt. Ook hier zijn kleine droogvallende slootjes. Hypothetisch is het een logische schakel tussen de populatie in De Brand en Vught. Mocht het een relict zijn dan past het zeer goed binnen het verspreidingsplaatje. De oostelijke kant van de Loonse en Drunense Duinen is een rustig gebied welke mogelijk niet goed onderzocht is op de aanwezigheid van amfibieën. Ook lopen er in de nabijheid van het gebied smalle sloten die in de zomer droogvallen. Deze situatie lijkt overeen te komen met het aantreffen van kamsalamanders in sloten in de Vughtse Hoeven. Het is dus mogelijk dat de verspreiding van de kamsalamander binnen dit uurhok veel groter is dan nu bekend is.
In de omgeving staan ook planologische ingrepen gepland zoals de aanleg van een golfbaan. Of dit een bedreiging of een kans is voor de aanwezigheid van de kamsalamander is vooralsnog lastig te beoordelen. Duidelijk is wel dat deze vondst invloed kan hebben op de planvorming van dergelijke projecten. De beheerder van het gebied, Natuurmonumenten, is direct geïnformeerd over de aanwezigheid van de soort.

Kamsalamanders (Foto: Mark Klerks)

Nabijgelegen poel omgeven door naaldbomen zonder kamsalamander (Foto: Mark Klerks)

Door de geringe afmeting van de poel is de situatie zeer kwetsbaar. De komende jaren zal ik deze plek extra monitoren om te onderzoeken of de kamsalamander zich in deze poel zal blijven voortplanten. Zeker is dat in 2010 er een nieuwe locatie aan de verspreiding is toegevoegd.

Mark Klerks

Richting de finish

Stand van zaken van het verspreidingsonderzoek reptielen en amfibieën 2010

Jelger Herder

Poelkikker: bijna afgerond (Foto Jelger Herder)

Eind 2009 waren reeds 1240 van de 1619 te actualiseren 10x10 km-hokken afgerond. In 2010 zijn daar 100 hokken bijgekomen, waarmee het totaal aantal afgeronde hokken nu op 1340 ligt. Dit komt neer op 83% van het verspreidingsbeeld. Doelstelling is het volledig actualiseren van de verspreidingsbeelden van de doelsoorten over de periode 2007-2012. In 2007, het eerste jaar van de periode, zijn we op nul begonnen. Dit betekende dat alle 10x10 km-hokken opnieuw onderzocht moesten worden. Ongeveer de helft van de hokken is reeds in 2007 geactualiseerd. Verklaring voor deze vliegende start ligt in het feit dat een groot deel van de gebieden in Nederland jaarlijks bezocht wordt door RAVON vrijwilligers. Dit gaat vaak om de goede gebieden waar de soorten relatief makkelijk te vinden zijn. In 2008 en 2009 is er een vervolg gegeven en is het percentage geactualiseerd snel opgeklommen naar zo'n 75%. De score van 2010 is dus goed te noemen. De nog overgebleven hokken zijn over het algemeen wat lastiger. Ze liggen veelal aan de randen van het verspreidingsgebied, waardoor de doelsoorten er vaak in lage dichtheden voorkomen. Het afronden van deze hokken is daarom een grote uitdaging waarvoor we met zijn allen nog twee jaar de tijd hebben. Eind 2012 moeten alle data verzameld zijn en kunnen de gegevens in 2013 gebundeld in een rapportage naar de EU. Waar ze zullen worden gebruikt voor Europese bescherming van onze soorten.

Tussenstand per soort

De grafiek geeft per soort de tussenstand. Voor bijna alle soorten is tegen de 80 procent of meer van de 10x10 km-hokken

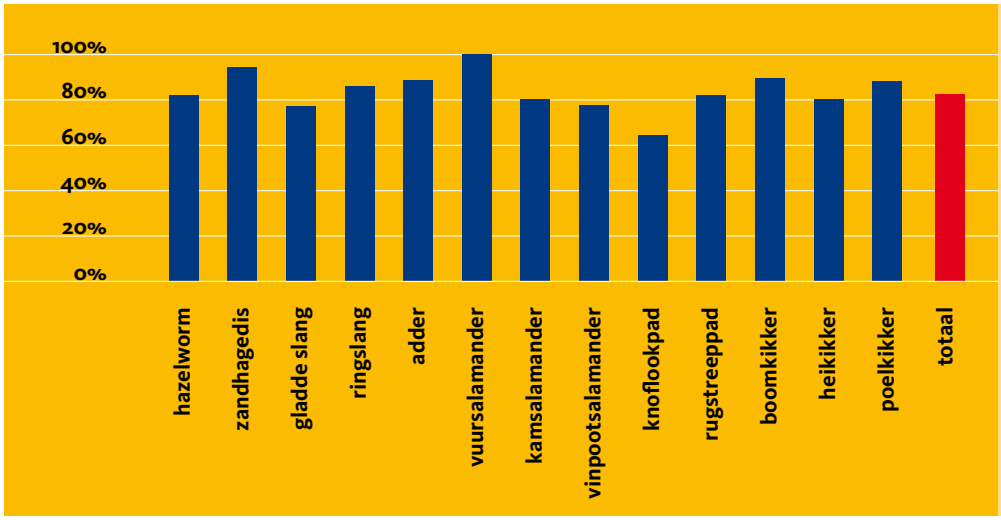

De grafiek geeft per doelsoort het percentage van het verspreidings-gebied dat reeds geactualiseerd is binnen de periode 2007-2012

Zandhagedis: bijna afgerond (Foto Jelger Herder)

geactualiseerd. De vuursalamander is tot nu toe de enige soort die al is afgerond. De adder, zandhagedis, boomkikker en poelkikker zijn ook al een heel eind en kunnen mogelijk in 2011 worden afgerond. De knoflookpad en gladde slang blijven enigszins achter bij de rest. Dit is niet verrassend, door hun verborgen levenswijze zijn het de twee moeilijkst te inventariseren soorten. Van de wijd verspreide hazelworm, heikikker, kamsalamander en rugstreeppad zijn ongeveer 80% van de hokken afgerond maar staat er ondanks dat nog een groot aantal hokken open. Al met al lopen we goed op schema, maar zal er toch nog heel wat moeten gebeuren de laatste twee jaar!

Cursussen, excursies en inventarisatieweekenden

In 2010 zijn er in het kader van het verspreidingsonderzoek Amfibieën en Reptielen 18 excursies gegeven, die op de RAVON website aangekondigd werden. In kleiner verband zijn er zeker nog meer geweest. Werkgroepen en afdelingen worden uitgenodigd hun excursieprogramma aan RAVON door te geven, zodat deze op de website aangekondigd kunnen worden. Voor belangstellenden en potentiële waarnemers vormen excursies altijd een welkome wijze van 'aanhaken'. Naast deze excursies zijn er ook nog een tweetal inventarisatieweekenden gehouden (Hemelvaartweekend en het een inventarisatieweekend op Terschelling, georganiseerd door de WVOF). Daarnaast zijn er, verspreid over het land, opnieuw een aantal basiscursussen amfibieën/reptielen georganiseerd: 5 in totaal. We willen alle vrijwilligers van harte bedanken voor hun bijdrage aan deze activiteiten en aan het verspreidingsonderzoek en hopen in 2011 opnieuw een beroep op jullie te kunnen doen!

Nieuwe kaartmodule

RAVON gaat mee met haar tijd. Peter Frigge, onze programmeur, heeft een prachtige nieuwe kaartmodule voor het verspreidingsonderzoek ontwikkeld. De module maakt nu gebruik van de functionaliteit van Google Earth en Google Streetview. In de kaartmodule kun je per soort zien welke 10x10 km-hokken er nog geactualiseerd moeten worden. Als je op een 10x10 km-hok klikt krijg je nu in plaats van een topografische kaart de luchtfoto uit Google Earth. Op deze luchtfoto worden de historische waarnemingen op km-hok niveau met vierkantjes weergegeven. Zo zie je snel waar je binnen het 10x10 km-hok de beste kans maakt om de soort te vinden. Je kunt vervolgens inzoomen op de luchtfoto om te kijken of er mogelijk een kansrijke poel of heidestrook ligt om te gaan zoeken. Mocht je iets in de buurt van wegen zien liggen dan kun je zelfs nog een

Hazelworm: nog veel hokken te actualiseren (Foto Jelger Herder)

Knoflookpad: een lastige soort door haar verborgen levenswijze (Foto Jelger Herder)

stap verder gaan. Google heeft voor hun "Streetview" project met behulp van auto's met ronddraaiende camera's grote delen van Nederland gefotografeerd. Als je het oranje poppetje linksboven op het kaartje vastpakt en versleept kun je deze op één van de wegen die blauw worden op de kaart (deze zijn gefotografeerd) plaatsen. Je krijgt dan de mogelijkheid om 360 graden om je heen te kijken op de foto's en kunt zo soms al een poel of een bosrand van achter je computer bekijken. Tot slot is het ook nog mogelijk om in plaats van een luchtfoto of "Streetview" het kaartje als wegenkaart te bekijken om gemakkelijk je route te bepalen. Dit alles maakt een gedegen voorbereiding veel makkelijker en leuker!

Neem dus snel een kijkje op de website van het verspreidingsonderzoek reptielen en amfibieën: www.ravon.nl/verspreidingsonderzoek
om te zien welke hokken er bij jou in de omgeving nog open staan voor onderzoek. Help mee om de laatste openstaande hokken af te ronden en daarmee onze soorten beter te beschermen!

Op de screenshot Google Earth is als voorbeeld een 10x10 km-hok voor de rugstreeppad aangeklikt. Je krijg dan het 10x10 km-hok als Google Earth kaartje (luchtfoto) te zien aan de linkerkant. Met lichtblauwe lijnen zijn de km-hokken aangegeven waar de soort in het verleden reeds gezien is. Op het voorbeeld is er al ingezoomd op zo'n km-hok om te kijken hoe het eruit ziet. Linksonder in het km-hok liggen 2 grote plassen in de uiterwaarden waar een weg tussendoor loopt. Hier kun je dus gebruik maken van Google Streetview. Door het oranje poppetje linksboven met de muis te verslepen en te plaatsen op de weg tussen de twee plassen in wordt "Streetview" geopend. Je krijgt nu een foto te zien die je met je muis 360 graden kunt bewegen (zie foto screenshot streetview). Je kunt zo als het ware op de locatie kijken om in te schatten of een plas, poel of bosrand er kansrijk uitziet. Let op, dit is alleen mogelijk op plaatsen waar Google "Streetview" foto's zijn gemaakt, Google geeft dit aan met blauwe lijnen die zichtbaar worden zodra je het oranje poppetje probeert te verslepen. Probeer het zelf eens uit op www.ravon.nl/verspreidingsonderzoek

De RAVON-Ringslangen Werkgroep in Houten betrekt ook scholieren bij het opzetten en onderhouden van broeihopen (Foto: Peter van Wieringen)

RAVON Ringslangenwerkgroep Houten stelt zich voor

Op de RAVON-dag in november 2010 gaven Peter van Wieringen en Jos Spier een presentatie over de activiteiten en resultaten van de Ringslangen Werkgroep Houten. De werkgroep werd in 2005 opgericht op initiatief van Peter, samen met Paul van der Wielen. Begin 2011 sloten zij zich als werkgroep bij RAVON aan. De RAVON-Ringslangenwerkgroep Houten stelt zich voor.

Broeihopen leveren wat op

Ten noorden van Houten, tussen Utrecht, Bunnik en Houten, ligt bos Nieuw Wulven. Een bos van ongeveer 110 ha, dat sinds 2000 in ontwikkeling is van landbouwgrond naar recreatiegebied. Een gebied dat wordt gekenmerkt door een toenemende soortenrijkdom van zowel flora als fauna. Zo komen er o.a. duizendguldenkruid, bruin blauwtje, blauwborst, heikikker en ringslang voor. Maar ook soorten als vos en ree zijn vertegenwoordigd. In dit bos zijn in 2004 broeihopen aangelegd voor de ringslang.

Deze broeihopen worden door ons, de RAVON-Ringslangenwerkgroep Houten, onderhouden. Wij, dat zijn een vaste groep vrijwilligers van 8 personen. Medio maart / april gaan de vrijwilligers samen met een aantal scholieren de broeihopen omzetten. Het eerste jaar hadden we 6 eischalen als resultaat. Vorig jaar hebben we een aantal extra broeihopen aangelegd en bij het omzetten van de aanwezige broeihopen ruim 2500 eischalen gevonden. We zien dus al weer uit naar het omzetten dit jaar begin april.

Verder hebben wij in dit gebied vier monitoringsroutes voor de ringslang en nog een route in een aansluitend gebied. Tot slot inventariseren we ook het slootleven in Nieuw Wulven met schepnetten en waadpak. We komen dan regelmatig leuke soorten tegen zoals de grote en kleine modderkruiper, kroeskarper, kleine watersalamander, waterschorpioen, tuimelaar en staafwants.

Peter van Wieringen

Eischalen ringslang (Foto: Peter van Wieringen)

Donderpadden in Oude IJssel, een stekelige kwestie

Tijdens een excursie van de RAVON werkgroep de Gelderse Vissers in mei 2010 zijn op een aantal locaties in het stroomgebied van de Oude IJssel donderpadden aangetroffen. Een populatie donderpadden werd herbevestigd in de Oude IJssel nabij de Hardenberger stuw op rijksgrens bij Gendringen, maar of het gaat om rivier- of beekdonderpad is onduidelijk.

Beschrijving locatie

De vangst van donderpadden op deze locatie en in de rest van de Oude IJssel is niet nieuw, er worden regelmatig donderpadden waargenomen in het gehele Nederlandse traject (Schröder & de Vos, 2006). In de Duitse Oude IJssel (Issel) komt de donderpad lokaal voor op locaties met enige structuurvariatie in de vorm van stortstenen of elzenwortels (Busch, W. & H. Kreymann, 1992; Bezirksregierung Münster, 2007). De locatie waar de donderpadden werden gevangen wordt gekenmerkt door een gekanaliseerd beekprofiel nabij een stuw waarbij het water een matige stroomsnelheid heeft (0,2 m/s). De oever en waterbodem zijn bekleed met kleinere (stort)stenen. Het lijkt hiermee sterk op de locaties in de Duitse Berkel nabij Vreden en zijbeken waar hoge dichtheden aan beekdonderpad kunnen worden aangetroffen tussen stortstenen in de oeverzone (De Vos, *in prep.*).

Methode

De rivierdonderpad en de beekdonderpad zijn in het veld op basis van morfologische kenmerken van elkaar te onderscheiden. De aan- of afwezigheid van stekeltjes op de huid aan de zijkant en bovenkant van het lichaam is daarbij een relatief betrouwbaar determinatiekenmerk . Bij de beekdonderpad is de laterale zijde van dieren < 6 cm glad; kleine stekeltjes hooguit aanwezig onder de borstvin of geheel afwezig. Bij rivierdonderpadden is de laterale zijde stekelig, maar geheel gladde exemplaren boven de 6 cm komen ook voor.

Tijdens dit veldonderzoek werd de mate van stekeligheid (Dorenbosch *et al.*, 2008) in vijf klassen onderscheiden:
Klasse 0: géén stekels aanwezig
Klasse 1: onder de borstvin zijn minder dan 10 stekels aanwezig
Klasse 2: meer dan 10 stekels die allen worden bedekt door de borstvin
Klasse 3: stekels zijn verspreid over het lichaam te vinden tot vóór het midden van de tweede rugvin.
Klasse 4: stekels zijn verspreid over het lichaam te vinden tot na het midden van de tweede rugvin.

Voor een betrouwbare determinatie zijn meerdere individuen

Gelderse Vissers in actie op de locatie nabij de Hardenbergerstuw (Foto: Jan Kranenbarg)

met een lengte kleiner dan 6 cm noodzakelijk, bij voorkeur meer dan 20 dieren.
Van 17 donderpadden werd de totale lichaamslengte gemeten en werd de mate van aanwezigheid van stekeligheid van het lichaam vastgesteld.

Resultaat

Op basis van stekeligheid kon niet met zekerheid worden vastgesteld of het in de Oude IJssel om beek- of rivierdonderpad gaat. Drie kleinere dieren (6 cm of kleiner) waren verspreid gestekeld (klasse 3 & 4) (zie tabel 1). Deze dieren worden gedetermineerd als rivierdonderpad. Ook waren er drie nagenoeg gladde dieren van 6 cm of kleiner met minder dan tien stekels onder de borstvin aanwezig (klasse 1 & 2). Deze dieren worden gedetermineerd als beekdonderpad. De donderpadden groter dan 6 cm vertoonden ook deze eigenschappen, maar deze zijn niet representatief voor een betrouwbare determinatie.

Lengteklasse	Totaal aantal	Stekeligheidsklasse
< 6,0 cm	3	1
	0	2
	2	3
	1	4
> 6,1 cm	7	1
	1	2
	3	3
	0	4

Tabel 1 Aantal gevangen dieren verdeeld in twee groepen (kleiner en groter dan 6 cm) en de gemeten stekeligheidsklasse

Genetische analyse
De populatie donderpadden bij de Hardenberger stuw lijkt op de populatie in de Aastrang nabij Dinxperlo. De vangstlocatie in de Aastrang is hemelsbreed 4 kilometer verwijderd en behoord tot het stroomgebied van de Oude IJssel. Het grootste aandeel van de gevangen dieren in de Aastrang wordt op basis van stekeling gedetermineerd als rivierdonderpad. Genetische analyse wees echter uit dat er sprake was van een populatie beekdonderpadden (Dorenbosch *et al.*, 2008). De morfologische kenmerken van deze populatie in de Aastrang vormden daarmee de tot nu enige bekende uitzondering in morfologische kenmerken van donderpadden in Nederland, Duitsland en België.

Conclusie
Het blijft onduidelijk of de populatie donderpadden in de Oude IJssel tot rivierdonderpad of beekdonderpad gerekend kan worden. De steekproef is met 17 onderzochte dieren aan de kleine kant om harde conclusies te trekken. Voor de zekerheid zijn van de gevangen dieren in de Oude IJssel monsters van de staartvin genomen zodat hier met genetisch onderzoek vastgesteld kan worden om welke soort het gaat.
De aanwezigheid van donderpadden in de Oude IJssel duidt er mogelijk op dat de populatie beekdonderpadden in Aastang met uiterlijke kenmerken van rivierdonderpadden waarschijnlijk niet op zichzelf staat.

Literatuur
De literatuurverwijzingen zijn op te vragen bij de redactie: k.joosten@ravon.nl

Matthijs de Vos

Een duikertje vol...

Voor de aansluiting van de N323 en N322 bij Beneden-Leeuwen Druten, dienden meerdere watergangen te worden gedempt. Vanuit de Flora- en faunawet is de translocatie van aanwezige vissen voorgeschreven en deze actie is in februari 2010 door Visserijbedrijf Kalkman uitgevoerd. Verschillende soorten, waaronder kleine modderkruiper, rivierdonderpad, bermpje en grote modderkruiper zijn hierbij gevangen en elders uitgezet. Van de grote modderkruiper zijn in totaal 46 exemplaren gevangen en in een compensatieterrein uitgezet. Ruim 67% (31 stuks) van alle grote modderkruipers kwamen van een enigszins bijzondere locatie, namelijk een duiker. De duiker lag ver onder de grond en volledig onder water. Hij was circa 12 meter lang en had een diameter van ongeveer 35 cm. De bodem was bedenkt met een laag modder van ca. 10 cm. dikte. Omdat de duiker was opgebouwd uit elementen van ongeveer een meter per stuk, zijn zij afzonderlijk omhoog gehaald. Vervolgens is er een emmer ingeschoven en zijn de elementen omgekeerd waardoor de vis in de emmer werd opgevangen.
Hoewel zeer weinig bekend is over overwintering van grote modderkruipers kan er, gezien de tijd van het jaar, vanuit worden gegaan dat het winterclustering betreft. Het is bekend dat duikers voor veel vissoorten aantrekkelijke elementen vormen voor overwintering. Zo worden regelmatig clusters van witvis aangetroffen. Dergelijke clusteringen maken goed inzichtelijk dat bepaalde elementen binnen het leefgebied van vissen, in dit geval de grote modderkruiper, van extra grote waarde kunnen zijn. Bij onzorgvuldig handelen of kleine ingrepen die ogenschijnlijk weinig effect op een populatie kunnen hebben, kunnen de gevolgen dus zeer negatief zijn.

Piet Kalkman & Richard Struijk

(Foto's: Piet Kalkman)

Opmerkelijke grote modderkruiper-vangst in Oost Groningen

De grote modderkruiper is een bedreigde vissoort die als gevolg van het verdwijnen van zijn leefgebied (de soort leeft erg verborgen in oude verlande wateren) op veel plaatsen steeds moeilijker is waar te nemen. Diegene die deze prachtige vis ooit al eens hebben weten te gevangen, kunnen dit waarschijnlijk beamen. De zoektocht naar deze vissoort kost namelijk veel tijd, inspanning en doorzettingsvermogen. Dagen lang wadend door sloten met dikke sliblagen zonder ook maar één grote modderkruiper te vangen, is hierbij eerder regel dan uitzondering.

Dat het vangen van grote modderkruipers niet altijd moeilijk hoeft te zijn, bewijst de vangst van meerdere exemplaren in het Oost Groningse natuurgebied de Lethe. In de avondschemering van 9 mei 2008 zijn hier door mijzelf in korte tijd maar liefs 24 van deze vissen gevangen. Deze vangsten zijn gedaan in een met grassen overgroeide sloot/greppel met circa 30 cm water en een sterk zandig bodemsubstraat. De vissen zijn gevangen over een afstand van ongeveer 15 meter. Gezien het groot aantal exemplaren dat hier geclusterd werd aangetroffen, gaat het mogelijk om een paaiplaats. Hoewel het voorkomen van grote modderkruiper in dit gebied bekend was, is de vangst van dit grote aantal modderkruipers op deze "vermoedelijke" paaiplaats een toevalstreffer; niet eerder werden zoveel grote modderkruipers op één plek aangetroffen.

De locaties waarin de grote modderkruiper in de Lethe voorkomt, betreffen enkele sloten en greppels in een kleinschalig weidegebied ten oosten van Bellingswolde tussen het B.L. Tijdenskanaal en de Duitse grens. Dit gebied bevindt zich op de overgang van veen, zand en klei en is een noordelijke uitloper van het voormalig Boertangermoor, een immens veenmoeras dat zich ooit uitstrekte over het oostelijk deel van Groningen en Drenthe en het aangrenzend deel van Duitsland. Door vervening is het gebied de afgelopen eeuwen in cultuur gebracht waarbij de Lethe is omgevormd naar een kleinschalig cultuurlandschap met akkers, weiden en bosjes. Een aantal van deze weiden en bosjes is in eigendom bij Staatsbosbeheer. Binnen deze eigendommen is de grote modderkruiper in het voorjaar van 2007 ontdekt tijdens het verwijderen van een dam uit een sloot. Na deze ontdekking zijn verspreid over de periode 2007 tot 2009 meerdere gerichte inventarisaties naar de soort uitgevoerd. Hierbij zijn inmiddels meer dan 50 grote modderkruipers gevangen. Deze vangsten zijn voornamelijk gedaan met behulp van het schepnet, daarnaast zijn enkele vissen gevangen met electrovisserij en fuiken.
Uit Oost Groningen zijn tot op heden weinig locaties bekend waar grote modderkruiper voorkomt. Gericht onderzoek in dit gebied zal mogelijk meer nieuwe vindplaatsen opleveren. In de atlas van de Nederlandse zoetwatervissen (de Nie, 1996) wordt ook al aangegeven dat met gericht onderzoek in de grensstreek vermoedelijk nog wel enkele nieuwe populaties zullen worden ontdekt.

Sloottracé waarin de Grote modderkruipers op 9 mei 2008 gevangen zijn

Albert-Erik de Winter

Grote modderkruipervangst zomer 2010 de Lethe

Bewijsplaatje Grote modder-kruiper-vangst van 9 mei 2008 in de Lethe. Foto gemaakt in de avond-schemering. (Foto's: Albert-Erik de Winter)

Maak van je tuin een tuinreservaat

VARA's Vroege Vogels is, in samenwerking met Vogelbescherming, Vlinderstichting, Zoogdiervereniging, RAVON en Vivara, deze lente het project Tuinreservaten gestart. Doel is de verstening van stads- en dorpstuinen tegen te gaan. Door de verschraling van het buitengebied vormen tuinen steeds meer een toevluchtsoord voor dieren. Niet alleen wordt het oppervlak beton en asfalt steeds groter in Nederland, maar ook de tuinen verstenen. Bloemenborders, grasveldjes en heggen worden omgezet tot betegelde binnenplaatsen en kale schuttingen, onderhoudsarm en trendy, maar tegelijk een verarming van de leefomgeving voor mens en dier. Dat kan mooier en toch onderhoudsvriendelijk, een natuurtuin is beter voor de kwaliteit van ons grondwater en de biodiversiteit en je wordt er als mens ook nog gelukkiger van. De aftrap is geweest tijdens de radio-uitzending van VARA's Vroege Vogels op zondag 6 maart. Iedere tuinbezitter kan meedoen.
Doel van dit project is mensen te stimuleren hun tuin door een andere inrichting een stukje leefgebied te bieden aan vogels, kleine zoogdieren, amfibieën, vlinders en andere insecten. In tuinen die grotendeels bestaan uit tegels, split en gekortwiekte taxusheggetjes hebben egel, citroenvlinder, groenling of kleine watersalamander niets meer te zoeken. Terwijl tuinen door het verdwijnen van ruigtestroken, slootjes en overhoekjes met bloemen in het buitengebied de laatste decennia juist steeds belangrijker zijn geworden als toevluchtsoord voor allerlei kleine dieren.
Via radio en tv zal de VARA zal de komende jaren aandacht besteden aan het geschikt maken van tuinen voor de diverse diersoorten. Kijkers en luisteraars krijgen tips en adviezen voor de tuininrichting en -aanpassing om deze het jaar door geschikt te maken voor kleine dieren, die voor hun overleving steeds meer hiervan afhankelijk zijn. In reportages worden tuinen die reeds als tuinreservaat dienen of die met dat doel aangepast worden (een make-over krijgen), voor het voetlicht gehaald.
De eerste projecten, waarbij buren gemeenschappelijk iets moois van hun tuinen maken, zijn al gestart. Bij aanpassing wordt gedacht aan het planten van besdragende struiken en vruchtdragende bomen, bloemen en andere waardplanten voor vlinders, de aanleg of het geschikt maken van een tuinvijver als amfibieënpoel, het aanbieden van nestkasten voor vogels en zoogdieren, nestblokken voor insecten en het inrichten van rommelhoekjes die als schuilplaats geschikt zijn, en waarin vogels voedsel kunnen vinden. Ook kleine tuintjes kunnen oases in de woestijn zijn. Onder andere op www.ravon.nl (> veelgestelde vragen) worden adviezen gegeven over de aanleg van tuinvijvers die geschikt zijn voor amfibieën.
Deelnemers en geïnteresseerden ontvangen (op wens) een e-mail nieuwsbrief en worden zo regelmatig op de hoogte gehouden van allerlei tuinwederwaardigheden. De website bevat onder andere een protocol waarin staat waaraan een tuin moet voldoen om voor tuinreservaat in aanmerking te komen. Eigenaars van tuinen die aan 7 van de 10 voorwaarden voldoen, kunnen (tegen geringe vergoeding) een fraai bordje "tuinreservaat", bestellen.
Voor meer informatie zie: www.tuinreservaten.nl

Annemarie van Diepenbeek

Diervriendelijke tuin, onder andere met flauwe taluds in de tuinvijver (links half jaar na aanleg tuin, rechts anderhalf jaar na aanleg tuin) (Foto's: Jelger Herder)

Waterschap geeft een ferme 'Groene Handdruk' aan RAVON

Waterschap Aa en Maas is lid van de Duurzame Driehoek; een samenwerkingsverband tussen zestien Brabantse gemeenten, twee waterschappen en de provincie Noord-Brabant die werken aan een duurzame samenleving. Naast hun kerntaken (zorgen voor voldoende, veilig en schoon water) heeft het waterschap ook andere uitdagingen. Een bijdrage leveren aan biodiversiteit is er een van. Leden van de Duurzame Driehoek mogen 'Groene Handdrukken' uitreiken aan burgers of instellingen die biodiversiteit bevorderen. De Groene Handdruk is een trofee met aanmoedigingsprijs (maximaal € 350,-). Een van de winnaars was RAVON, in de persoon van onze regiocoördinator Noordoost-Brabant Wim van de Heuvel, voor zijn inzet bij de totstandkoming van de ecologische verbindingszone in Grave, waarbij hij adviseert over diverse inrichtingsmaatregelen en heeft geholpen bij de realisatie van een amfibieëncorridor voor de heikikker en kamsalamander. Wim heeft op 10 december 2010 de prijs ontvangen. Nogmaals van harte gefeliciteerd!

Aandacht voor exoten: Russische rattenslang

De Russische rattenslang *(Elaphe schrenckii)* komt in Nederland met een kleine populatie voor in Drenthe, maar dat zou wel eens snel kunnen gaan veranderen. Want deze slang wordt in toenemende mate ingezet als natuurlijke ratten- en muizenbestrijder in kassen. Wij verwachten op termijn meer meldingen van ontsnapte exemplaren elders in Nederland. Daarom brengen we de soort onder uw aandacht en roepen u op om waarnemingen door te geven op www.telmee.nl of www.waarneming.nl

Hoe herken je hem?
De Russische rattenslang is een zeer forse, niet giftige slang die een lengte kan bereiken van maximaal 2,5 meter, maar in Nederland meestal kleiner blijft. De slang is bijna geheel zwart van kleur met een dunne, grillige gele of witte bandering. Deze banden staan wat uit elkaar en bij de nek verandert de tekening in grillige vlekken. Sommige volwassen exemplaren zijn deels of geheel effen okergeel van kleur. Juvenielen zijn altijd bont getekend.

Verspreiding
De Russische rattenslang komt voor in Rusland en China, ten oosten van het Amoergebied bij Chabarowsk en westelijk tot het Chingangebergte. Vandaar strekt het verspreidingsgebied zich uit to Mandsjoerije (Noordoost China). Halverwege de jaren '90 van de vorige eeuw zijn de eerste ontsnapte exemplaren van de soort in Drenthe waargenomen langs de taxibaan van vliegveld Eelde, in tuinen naast het vliegveld en bij de bloemenveiling in Eelde, ten noordoosten van het vliegveld. Deze populatie omvat naar inschatting tenminste 100 volwassen individuen en breidt zich nog steeds uit (Bron: Amfibieën en reptielen in Drenthe, 2010). De soort lijkt weinig kieskeurig wat leefgebied betreft: bossen, bosranden, houtwallen en allerlei ruige vegetaties behoren tot zijn leefgebied. Ze kunnen goed klimmen en zijn dus in staat om huizen en schuren binnen te dringen op jacht naar knaagdieren.

Probleem of aanwinst?
De gevolgen van vestiging van de Russische rattenslang op onze inheemse slangen (ringslang, gladde slang en adder) is onbekend. In Eelde maken ringslang en rattenslang momenteel gebruik van hetzelfde landbiotoop en gebruiken dezelfde composthopen voor de voortplanting. Ze ondervinden hier dus kennelijk geen hinder van elkaar. Maar zeer waarschijnlijk is er wel sprake van concurrentie, zowel wat betreft eiafzetplekken als voedsel.

Edo van Uchelen & Kris Joosten

Russische rattenslangen; boven adult en onder juveniel (Foto's: Popko P. van der Molen)

Rob Molenhoek van Natuurmonumenten heeft zeer recent twee waarnemingen van een Russische rattenslang doorgegeven, die hij net ten noordoosten van het Buurserzand had waargenomen.

Aankondiging RAVON hemelvaartkamp 2011

Locatie
Een jubileumjaar! Het RAVON hemelvaartweekend vindt dit jaar plaats op 1 t/m 5 juni. Aankomst woensdag 1 juni, vanaf 20.00 uur, afsluiting zondagmiddag 5 juni. Het is dit jaar de 25ste keer dat er een RAVON hemelvaartkamp wordt gehouden (in de beginjaren nog onder de naam SHG (Stichting Herpetologische Studiegroepen). Het begon allemaal in Limburg en het is dus niet verwonderlijk dat die provincie als kamplocatie is uitgekozen. Uitvalsbasis is een groepsaccommodatie in Posterholt. Er wordt in groepjes van 4-8 personen gewerkt. Het kamp staat open voor zowel de oude rotten als voor minder ervaren mensen. Er worden soortenrijke gebieden bezocht, zodat de minder ervaren deelnemers kennis kunnen maken met de soorten en de wijze van zoeken in het veld. Ook wordt een aantal gebieden gezocht waar voor bepaalde soorten actuele gegevens ontbreken.

Aanmelding en kosten
Aanmelding kan uitsluitend via de RAVON website. Het maximum aantal deelnemers is 44, inclusief de kampleiding

Inventariseren tijdens het RAVON hemelvaartkamp (Foto: Fabrice Ottburg)

en inschrijving gebeurt in volgorde van binnenkomst van de aanmeldingen en betaling. De inschrijftermijn is, zoals in het tijdschrift RAVON 39 reeds gemeld, op 31 maart 2011 geopend. Zodra het maximum aantal bereikt is, wordt dit op het aanmeldingsformulier aangegeven. Men kan dan desgewenst nog op de reservelijst geplaatst worden.

In het verleden konden de kosten altijd gereduceerd worden omdat een deel gesubsidieerd werd. Dit jaar bestaat hierover nog geen zekerheid. De kosten zijn inclusief alle maaltijden van donderdagochtend t/m zondagochtend.

Annemarie van Diepenbeek

Mei Modderkruiper maand
Omdat de grote modderkruiper een lastig waar te nemen vissoort is, zijn op veel locaties in Nederland geen actuele gegevens over de aan- of afwezigheid van de soort bekend. Slechts in 55% van zijn verspreidingsgebied is de soort na 2006 weer waargenomen. Om meer actuele gegevens te verzamelen, wordt in de maand mei een groot aantal activiteiten georganiseerd, waaronder avondexcursies. Zodra deze activiteiten bekend zijn, worden zij op de website geplaatst.

Activiteitenoverzicht

(meer informatie, wijze van aanmelden en kosten staan op www.ravon.nl/activiteiten)

Datum	Aanvang	Locatie	Titel
09-04-2011	10.00 uur	Noord-Holland	Grote modderkruiperexcursie Westbroek
10-04-2011	14.00 uur	Limburg	Amfibieënexcursie Brunsummerheide
01-05-2011	13.30 uur	Limburg	Amfibieënexcursie Heerlen
13-05-2011	20.00 uur	Gelderland	Avondexcursie grote modderkruiper Oud Zevenaar
01-06-2011	20.00 uur	Limburg	RAVON Hemelvaartkamp Posterholt (4 dagen)
24-06-2011	09.00 uur	België	RAVON Zuid-Holland weekend Olloy-sur-Virion
03-07-2011	09.30 uur	Limburg	Reptielenexcursie Brunsummerheide

Er zullen de komende maanden nog veel meer excursies en andere activiteiten gepland worden: kijk voor actuele informatie op de activiteiten pagina op de RAVON-website!
Wilt u uw activiteit(en) opnemen in deze nieuwsbrief, geef dit dan door aan de redactie, k.joosten@ravon.nl

Contactpersonen

Regiocoördinatoren en Werkgroepen (gesorteerd op voornaam)

Naam	Regio/werkgroep	Contactgegevens		Projecten MA	MR	VO RA	VO V
Annie Zuiderwijk	Duinen Eilanden	a.c.m.zuiderwijk@uva.nl	020 6255103		■		
Antje Ehrenburg	Duinen Waternet	antje.ehrenburg@waternet.nl	020 6087573	■	■		
Arthur de Bruin	Gelderse vissers	a.debruin@ravon.nl	024 7410604				■
Conn Barrett	Duinen Zuid Holland	connpbarrett@yahoo.com	071 5790341		■		
Dick van Dorp	Drenthe en Groningen	dvandorp@home.nl	0593 525620		■		
Domin Dalessi	Noordoost-Brabant	d.dalessi@onsbrabantnet.nl	040 2855216		■		
Fabrice Ottburg	Werkgroep Poldervissen	fabrice.ottburg@wur.nl	06 51527364				■
Gerrit Kolenbrander	Gelderland	g.kolenbrander@versatel.nl	06 42900618	■	■	■	
Gert Jan Blankena	Vissenwerkgroep De Prik	blankena@wxs.nl					■
Jelger Herder	Vissenatlas Noord-Holland	j.herder@ravon.nl	024 7410608				■
Jeroen Huisman	Vissenwerkgroep Groningen/Drenthe	jeroenhuisman@hotmail.com					■
Jeroen Reinhold	Flevoland	reinhold@landschapsbeheer.net	0320 294939		■		■
John Melis	Friesland	johnmelis@chello.nl	06 46524630	■		■	■
Leon Wieteler	Twente	leonwieteler@chello.nl	0545 473185		■		
Lolke Stelwagen	Het Gooi	lolke.stelwagen@eds.com	06 50636944	■			
Martin Albers	Twente	martin.albers@home.nl	06 38229941	■		■	
Martin Melchers	Omgeving Amsterdam	martmelchers@gmail.com	020 6650925		■		
Marcel Gutter	Utrecht	marcel.gutter@provincie-utrecht.nl	030 2582589		■		
Michel Kapelle	Zeeland	mawkapelle@gmail.com	06 22984575	■		■	
Paul vd Linden	PWN Noord-Holland	paul.vd.linden@pwn.nl	06 51419637	■	■		
Pedro Janssen	Adderonderzoek NL	pedro@plex.nl	0478-514805			■	
Robert Top	Noord-Holland	idranor@hotmail.com	06 21273494	■		■	
Ruud Luntz	Duin en Kruidberg	r.luntz@natuurmonumenten.nl	06 54295218		■		
Sander Hunink	Noordoost-Brabant	s_hunink@hotmail.com	06 18370282			■	■
Stephan Huijgens	Drenthe & Groningen	danzigiv@gmail.com	06 53325705	■		■	
Teddy Dolstra	Friesland	teddydolstra@hetnet.nl	06 21686354				■
Ton Lenders	Limburg	tlenders@home.nl	0475 537045		■		
Wim Andela	Friesland	w.andela1@kpnplanet.nl	058 2882693		■		
Wim vd Heuvel	Noordoost-Brabant	wam.heuvel@home.nl	06 14425177	■		■	
Wim de Wild	Utrecht	wim.de.wild@ziggo.nl	030 6963771	■			

MA = Meetnet Amfibieën
MR = Meetnet Reptielen
VO RA = Verspreidingsonderzoek Reptielen en Amfibieën
VO V = Verspreidingsonderzoek Vissen

Meetnet aantalsmonitoring beek- en poldervissen

Sinds een aantal jaren voert RAVON met de hulp van vele vrijwilligers het Verspreidingsonderzoek Vissen uit. Het doel daarvan is om elke zes jaar een actueel beeld te krijgen van de verspreiding van een aantal doelsoorten in Nederland. Dit levert echter slechts beperkt inzicht in de ontwikkelingen met betrekking tot de toe- of afname in aantallen, dichtheden of verspreiding van soorten. Hiervoor is een meer gestandaardiseerde onderzoeksopzet nodig. Alleen wanneer er voldoende inspanning is geleverd, de juiste methode is gebruikt en in het juiste seizoen is gevist, kunnen we goede uitspraken doen over trends met betrekking tot de omvang en de verspreiding van populaties. Met name de zogenaamde nulwaarnemingen, waarbij op basis van gestandaardiseerde inventarisaties gesteld kan worden dat een soort ergens niet (meer) voorkomt, zijn belangrijk bij het bepalen van een trend.

Om in de toekomst betrouwbare trendinformatie te kunnen genereren gaat RAVON in het voorjaar van 2011 van start met het Meetnet Beek- en Poldervissen. De doelsoorten van dit meetnet zijn kleine modderkruiper, grote modderkruiper, bittervoorn, beekprik, rivierdonderpad en beekdonderpad. Ook de meer algemene beek- en poldervissen worden meegenomen zodat het ook voor deze soorten gesignaleerd wordt als er een positieve of negatieve trend in het voorkomen ontstaat. Het meetnet wordt onderdeel van het Netwerk Ecologische Monitoring, waar ook onze meetnetten voor amfibieën en reptielen deel van uitmaken. De uitvoering gebeurt in opdracht van de Gegevens autoriteit Natuur en in nauwe samenwerking met het Centraal Bureau voor de Statistiek.

De methodiek van het veldonderzoek voor het meetnet is op een aantal punten gewijzigd maar verschilt niet heel sterk van het Verspreidingsonderzoek Vissen zoals dat de afgelopen jaren is uitgevoerd. Wat wel zal veranderen, is dat er een nieuwe invoerportal komt die speciaal op het meetnet is toegespitst. Tevens zal er wat strakker aangestuurd worden op de gebieden die geïnventariseerd worden en op het naleven van de standaard methodiek. We rekenen op de inzet van de vele enthousiaste vissers en werkgroepen die bij RAVON zijn aangesloten om van dit meetnet een succes te maken! Hou de RAVON website in de gaten voor meer nieuws over het nieuwe meetnet.

Frank Spikmans

(Foto: Jan Kranenbarg)

Rivierdonderpad (Foto: Jelger Herder)